

ЄВРОПЕЙСЬКІ НАУКОВІ СТУДІЇ

УДК 37.013.43:316.7

Маріуш Бродніцкі,

ад'юнкт відділення історії науки, освіти і виховання Інституту педагогіки Гданського університету, проректор Європейського інституту в Сопоті (Республіка Польща), кандидат педагогічних наук

ORCID iD 0000-0002-7622-8787

МІЖКУЛЬТУРНИСТЬ ТА ЇЇ КОНОТАЦІЇ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ: ПОШУК АКАДЕМІЧНИХ ПАРАДИГМ

У статті йдеться про постійну присутність людського чинника у процесі міжкультурного діалогу з навколишнім світом, що впливає з права людини на проголошення і поширення своїх поглядів. На основі вивчення критичної літератури передбачено додаткові рівні розвитку особистості з особливим акцентом на освітній конотації.

Ключові слова: людська особистість, освіта, міжкультурність.

© Бродніцкі Маріуш, 2019

Предметом нашого дослідження є визначення взаємин освіти й міжкультурності в процесі формування особистості людини. Безпосередній об'єкт аналізу — низка описаних у критичній літературі етапів формування ідентичності людини у відношенні до навколишнього світу — зіткнення її особистої позиції з мультикультурним середовищем проживання і зростання внаслідок освітнього процесу та прийнятих важливих рішень.

Метою визначених пошуків є окреслення чітких академічних парадигм зазначеного процесу. Реалізація цього задуму можлива шляхом порівняльного аналізу схематичних моделей поведінки людей на певному етапі розвитку їхньої особистості. Таке дослідження має проводитися з урахуванням змін динамічних складників (стосунків до інших культур, ідентифікація з рідною культурою, вплив чинника освіти тощо). Актуальність праці засвідчують найновіші розвідки на зазначену тему групи польських вчених, зокрема З. Мелосіка, Є. Нікіторовича, Т. Шкудлярка та ін. Новизна нашого дослідження полягає у відсутності схожих аналізів у сучасній тематичній літературі — звідси й перспективність продовження таких заходів.

Конститутивною рисою сучасної, гуманітарно орієнтованої дійсності, особливо в тих її сферах, предмет зацікавлення яких зосереджений

на людині, є все більш широке розуміння останньої як суб'єкта, що має повне право на окрему, індивідуальну точку зору, суб'єктивний погляд на світ і самого себе, а внаслідок цього — на онтологічний та епістеміологічний дискурс, реалізований у перспективі індивідуальних комунікативних просторів у рамках прийнятих у суспільстві практик (Witkowski, 1990, р. 55). Цей процес відображає визнання неоднозначності, локальності й кратності часткової перспективи, життя без фундаментальних ідей Розуму, Прогресу й Автономії (Szkudlarek, 2000, р. 266). Така ситуація передбачає наявність своєрідної неоднозначності реальності, яка оточує людину. Суб'єктивний перегляд цієї дійсності відбувається на рівні дихотомії та різноманітності, тим самим визнає прагнення до творення специфічної гіперреальності (Melosik, 1994, р. 146), яка завдяки своїй множинності утримує людину на межі значень. Це означає, що найбільш суб'єктно осмислена людська особистість, як зазначає Л. Корпорович (Korporowicz, 1991, р. 129), у своїй нередукованій цілісності веде постійний діалог зі світом цінностей також надіндивідуальних, у яких бере участь, які переживає і створює.

Особливого значення в аналізованому контексті набуває функціонування людини в міжкультурному вимірі. Сучасна особистість, як було підкреслено, формує свою індивідуальну ідентич-

ність у світі мінливих культур, у якому співіснують інтеграційні (уніфікація) тенденції з такими, що створюють відчуття автономії, культурної окремішності або суверенності. Доводиться мати справу зі «... своєрідним перетином міжлюдського і культурного виміру комунікації і процесів створення особистості», які вимагають «ламання кодів і комунікативних структур, виконання поворотів і мотиваційних зрушень, розгляду подій і переживань, що мають нелінійний характер розвитку, а також причинно-наслідкових зв'язків» (Korporowicz, 1991, p. 130).

Сам термін «культура» став надзвичайно інклюзивним (Bednarek, 1999, p. 66). При формуванні визначення цього поняття, як зауважив С. Беднарек, зараз відмовляються від певних конститутивних атрибутів культури задля підкреслення неперервності процесу виникнення й окреслення суб'єктами своєї ідентичності, а також обговорення визнання останньої. На ґрунті культури базується категорія багатокультурності. Попри безліч позицій, що окреслюють її значення¹, узагальнюючи, можна було б передбачити, за словами С. Беднарека, що багатокультурність стосується всіх явищ і процесів, характерних для сучасного світу, у якому ми маємо справу з гетерогенними соціальними групами й сферами, «насиченими» строкатою і різноманітною сумішшю цінностей, зразків і символів, що виводяться з різних культурних традицій або різноманітних систем культури.

Подібним чином розглядає це поняття Мартін Й. Хабермас у галузі освіти, висвітлюючи ще такі рівні значення, як справедливість і рівність, процес осмислення викладання й навчання, загальний клімат школи, всесвітнє співробітництво на благо довкілля та навчання конкуренції в умовах глобальної економіки (Kwieciński, 2000, p. 275).

Таким чином, сучасна людина функціонує на пограниччі. Вона не має «...жодного внутрішнього простору незалежності, вона завжди знаходиться в межі, а заглиблюючись в себе, вона дивиться в очі іншого або дивиться на себе очима іншого» (Witkowski, 1990, p. 107). Це помежів'я, на думку Є. Нікіторовича (Nikitorowicz, 1995 (b)), складає простір між центрами, між тим, що перебуває на межі й може належати до двох центрів, накладатися одне на одне. Простір «між» може стосуватися територіального пограниччя (стикового, перехідного), змістово-культурного, інтерактивного та міжособистісного — станів і актів свідомості особистості, що виходять на межі психіки. Таким чином, воно є для людини постійним зіткненням з іншим та необхідністю посісти позицію щодо цієї чужості в її змісто-

¹ Ми маємо на увазі перш за все праці Кемпного, Капцяка й Лодзінського.

вому й ціннісному аспекті, розташувати своє суб'єктне «Я» в особистісно-культурному просторі пограниччя.

Особлива роль у цьому процесі належить міжкультурній освіті, під якою необхідно розуміти «такий вплив і взаємодію особистостей та суспільних груп, вплив, що використовує культурну спадщину і сприяє такому розвитку, щоб вони ставали свідомими й творчими членами локального, регіонального, релігійного, культурного, національного, європейського, світового суспільства й могли втілювати власну неповторну ідентичність і відокремленість» (Nikitorowicz, 1995 (a), p. 7). Ключове значення отримує формування такої особистісної ідентичності, яка була б в змозі ефективно функціонувати в диференційованій гіперреальності, створеній ситуацією внутрішньокультурної і міжкультурної комунікації.

Л. Корпорович визначає чотири рівні формування особистості в описаному вище розумінні (Korporowicz, 1991, p. 133). Перший — це рівень автоматичного відтворення зразка, на якому міжкультурна комунікація, як і автор, обмежуються вузькою сферою повсякденного життя, що відрізняється рідкісними потребами і переживаннями, а комунікативні коди наповнені вже готовими пакетами значень. Характер цих кодів відносно постійний, тобто вони не так легко коригуються в процесі переговорів і відкритого діалогу. Внаслідок цього комунікативні коди:

- обмежують на пізнавальному й емоційному рівні вміння розуміти цінності інших народів і культур;
- викликають захисну реакцію у разі, коли принципи етноцентричної ідентифікації порушені;
- обмежують комунікативні компетенції членів етнічних культур у пізнаванні простих зразків своєї, не такої, як інші, культури.

Міжкультурні взаємини в цьому разі характеризуються лише прагненням утвердити домінацію норм і зразків власної культури.

Черговий рівень формування особистості, виокремлений у зв'язку зі змістом і динамікою внутрішньокультурної та міжкультурної комунікації, — рівень амбівалентності й амбітенденції. Участь в етнічній культурі на цьому рівні відрізняється таким:

- неселективністю, випадковою й непостійною ідентифікацією, амбівалентністю;
- невмінням упорядкувати основні цінності й відрізнити їх від периферійних у цій культурі;
- відсутністю чіткого зразка — точки опори — для перемінної і часткової ідентифікації.

Такий стан речей, зрозуміло, не сприяє міжкультурній комунікації. Робить її випадковою,

з високим рівнем байдужості або симпатії, які відносно швидко переростають у ворожість. Участь членів культури, що функціонує на такому рівні, непостійна, як і мотиви, що надихають на культурні інтереси (загалом односторонні).

Значно більше шансів для прогресу особистості, на думку Л. Корпоровича, створює рівень, що проявляється у потребі розвиватися. Це дає можливість суб'єкту здобувати культурні компетенції стосовно власної та чужої (відмінної) культури. Вони проявляються у такому:

- почуття неповного розуміння історії, видатних фігур і цінностей народу;
- необхідності критичного оцінювання існуючих форм культурної участі, стереотипів і зразків поведінки, пов'язаних з етнічним членством;
- сприйняття обмеження й особливості культурної спадщини;
- диференціювання позитивних і негативних рис моралі, ментальності й позицій, характерних для власної етнічної групи;
- поява етичних категорій в етнічній свідомості й почуття відповідальності за вибір та втілення загальнонаціональних цілей.

Простір суб'єктних переживань розширюється внаслідок появи надіндивідуальних цінностей, що мають своє джерело у власній культурі та поза нею. Етноцентризм перестає бути єдиною перспективою бачення світу. З'являються прагнення трансформації, самоосмислення і критики, які створюють підґрунтя для формування нових якостей і можливостей у сфері міжкультурних контактів. Всі попередні форми комунікації виявляються незадовільними, оскільки не дають змоги глибше пізнати цінності інших культур й особистісного існування на межі значень у рамках взаємного співробітництва. Завдяки цьому стає можливо розширити універсум культури через символічну трансгресію. Це веде згодом до існування особистості на «рівні трансформації рефлексивно характеру, де міжкультурна комунікація стає для особистості й груп не тільки необхідністю...», а й видом відповідальності, стимулом для уяви і чутливості.

Отже, визначальною рисою міжкультурної освіти є формування розуміння відмінностей і підготовка до діалогових взаємин у ситуації пограниччя, особливо культурного (Markowska, 1990, р. 109). У зв'язку з цим М. Хабермас вбачає необхідність градації цілей багатокультурної освіти через виділення їх атрибутивних рис, а саме:

- заперечення дискримінованих підгруп;
- толерантність — всі мають навчатися, жити й працювати разом, незалежно від відмінностей;
- прийняття різноманіття — кожна відмінність чудова;
- захист права на відмінність;

- відповідальність за зміни — всі несуть відповідальність за подолання дискримінації та упереджень.

Поняття «міжкультурна комунікація» містить роздуми на визначеному епістеміологічному горизонті й одночасно в конкретному суспільно-історичному контексті (Kotusiewicz, 1995, р. 185) і дає при цьому важливу передумову для формування цілей освіти в різноманітних вимірах, зокрема в особистісній іпостасі. Міжкультурна комунікація, на думку Л. Корпоровича, сприяє формуванню особистості, що має здатність бачити, оцінювати, створювати елементи внутрішнього й зовнішнього середовища, інтегровані в цілісність, яка самоутверджується і є самосвідомою. Тим самим вона гарантує:

- зацікавлення спадковими цінностями інших груп, які формують їхні почуття ідентичності, спільноти, створюють основу важливих отожднень і відрізняються від цінностей, які не виконують такої функції;
- здатність трансформувати мотиви комунікації від односторонньої потреби самопідтвердження до самозбагачення і розширення власного «Я»;
- повагу й розуміння почуття особистої гідності, ідентичності та ідентифікації представників інших груп в їхньому універсальному вимірі (Korogowicz, 1991, р. 138).

Саме тому основна мета міжкультурної освіти — «проникнути у суть інших культур — їх парадигми, символи, інституції, схеми поведінки — і порівняти з власним культурним запасом. Вона повинна підвищувати рівень процесу розуміння й розвитку власної культурної ідентичності, зміцнювати готовність і вміння відповідального створення та моделювання культури власної громадської, етнічної, національної групи. Вона також має сформувати сприйняття культурного плюралізму світу і здатність відкривати в культурній диференціації її симбіотичних властивостей» (Markowska, 1990, р. 109).

Зазначена мета передбачає низку конкретних завдань, серед яких, на думку Є. Нікіторовича, найбільш важливими є виховання людини, яка:

- може звільнитися від однопроєктних догм, що обмежують вихід за намічені межі; будує і створює альтернативи; звільняється від опредмечування;
- приймає право існування поруч з нею на рівних правах; звільняється від ксенофобії та мегаломанії;
- усвідомлює не тільки відмінності, а й подібності; пропагує різні форми взаємодії, що розширює поліфонічні системи, відмовляється будувати громаду на концепції відчуження і ворожості;
- не допускає ізоляції, що встановлює міжкультурні відносини;

— трансформує концепцію «свій — чужий», яка трактує відмінність та інакшість не як загрозу, чужість, неморальність, а як щось цікаве, стимулююче, дружнє, корисне в розумінні людини і світу (Nikitorowicz, 1995 (b), p. 84).

Шанс на успіх у сфері реалізації окреслених завдань міцно вкорінився в формуванні вміння вести міжсуб'єктний діалог на межах значень, тобто на культурному помежів'ї. Як зазначав Г. Джирукс, «слово — це завжди “двосторонній акт”, що відбувається в процесі діалогічної суспільної взаємодії, який додає енергії в життєвій ситуації у вербальний дискурс, збагачує все стабільне з точки зору мови живим історичним моментом й неповторністю». А сама людина є «окремою точкою зору, поглядом на світ і на саму себе, втіленням її позиції, яку розуміє, при цьому оцінюючи себе і навколишню реальність». Діалогічна ситуація відбувається між позиціями, зайнятими суб'єктно стосовно подій. Процес комунікації глибоко коріниться в контексті цінностей, їх сили, що регулює поодинокі позиції і поведінку; мови та її функцій, семантики і герменевтики; в міжперсональному контексті, який може відкривати позитивну комунікаційну взаємодію або блокувати її; у контексті завдань, у яких завдяки поставленим і втіленим цілям можна надавати взаємодіям творчий характер (Koć-Seniuch, 1995, p. 198). Оскільки все, «що в поведінці людини має вербальний характер, у жодному разі не може бути зараховане на користь ізольованого суб'єкта, існує насправді не просто так, а належить його групі, його суспільному середовищу» (Witkowski, 2000, p. 106).

Розглядаючи процес міжкультурної комунікації, не можна не відзначити роль, яку відіграє в ній стереотип. Зафіксовані в нашому розумі образи, що стосуються так званих «чужих» (У. Ліппман), можуть створювати перешкоди на шляху взаєморозуміння людей або ж, навпаки, внаслідок кри-

тичного судження формувати умови для побудови позитивних міжкультурних зав'язків. Тим більше, що розвиток сучасних засобів масової інформації зумовлює шанс для більш широкої — глобальної — комунікації і тим самим перевірки власної думки й оцінок щодо «інших»; явищ, симптоматичних для інших культур, які а priori існують у їх просторі. При цьому важливо, щоб не відбувалося бездумного звільнення з-під однозначно визнаних культурних зразків і ритуальних елементів, оскільки ідентичність людини й відповідного суспільства може в результаті послабитися. Тому звільнення від певних ритуалів у комунікації між представниками різних культур вимагає від них творчого підходу як у сфері індивідуального способу переживання і проявів культурної ідентичності, так і розуміння тенденцій її розвитку. При цьому не може відбуватися демонстративне засвідчення цінностей власної культури.

Отже, сучасна міжкультурна освіта як у локальному, так і в глобальному вимірі постає в ситуації необхідного здійснення серйозного переоцінювання цінностей. Цей процес має стосуватися цілей, що визначають виховання і навчання, а також формування (у суб'єктів, які вкорінюються у власній культурі та культурі «інших») активних способів переживання реальності таким чином, щоб стало можливе існування на рівні, створеному різноманітністю значень, при одночасному збереженні почуття власної окремішності. Успіх цих перетворень значною мірою залежить від розуміння важливості міжкультурної освіти представниками, які приймають рішення в галузі освіти, та від самих вчителів, особливо викладачів закладів вищої освіти. Останні на рівні практики мають спеціально організовувати ситуації, які сприятимуть формуванню тих позицій, що даватимуть можливість міжкультурного співіснування, порозуміння та співпраці.

ДЖЕРЕЛА

1. Bednarek S. Problem wielokulturowości we współczesnej polskiej refleksji humanistycznej // *Teraźniejszość — Człowiek — Edukacja*. — Nr 3, 1999. — S. 65–70.
2. Koć-Seniuch G. Nauczyciel wobec dialogu kultur // *Edukacja międzykulturowa*. Red. J. Nikitorowicz. — Białystok: Trans Humana, 1995. — S. 462.
3. Korporowicz L. Formowanie osobowości w procesie komunikacji wewnątrzkulturowej i międzykulturowej // *Kultura i Społeczeństwo*. — Nr 4, 1991. — S. 128–138.
4. Kotusiewicz A. Dylematy pluralizmu w edukacji // *Edukacja międzykulturowa*. Red. J. Nikitorowicz. — Białystok: Trans Humana, 1995. — S. 177–192.
5. Kwieciński Z. Tropy-ślady-próby. Studia i szkice w pedagogii pogranicza. — Poznań — Olsztyn: Wydawnictwo Edytor, 2000. — 466 s.
6. Markowska D. Teoretyczne podstawy edukacji międzykulturowej // «*Kwartalnik Pedagogiczny*». — Nr 4, 1990. — S. 108–117.
7. Melosik Z. Współczesne amerykańskie spory edukacyjne. — Poznań: Wydawnictwo UAM, 1994. — 127 s.
8. Nikitorowicz J. (a) *Edukacja międzykulturowa*. — Białystok: Trans Humana, 1995. — 462 s.

9. Nikitorowicz J. (b) Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa. — Białystok: Trans Humana, 1995. — 178 s.
10. Szkudlarek T. Edukacja w wieloznaczności: perspektywa postmodernistyczna // Odmiany myślenia o edukacji. Red. J. Rutkowiak. — Kraków: 2000, 1995. — 396 s.
11. Witkowski L. Uniwersalizm pogranicza. — Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000. — 233 s.
12. Witkowski L. W stronę edukacji (dla) pogranicza (pedagogiczne «Bachtinalia») // Kwartalnik Pedagogiczny. — Nr 4. — S. 46–110.

Бродницьки М.

**МЕЖКУЛЬТУРНОСТЬ И ЕЕ КОННОТАЦИИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ:
ПОИСК АКАДЕМИЧЕСКИХ ПАРАДИГМ**

В статье говорится о постоянном присутствии человеческого фактора в процессе межкультурного диалога с окружающим миром, что вытекает из права человека удерживать и провозглашать свои взгляды. На основе изучения критической литературы предусмотрены дополнительные уровни развития личности с особым акцентом на образовательной коннотации.

Ключевые слова: личность человека, образование, межкультурность.

M. Brodnicki

INTERCULTURALISM AND ITS EDUCATIONAL CONNOTATIONS: IN SEARCH OF ACADEMIC PARADIGMS

The article deals with the constant presence of the human factor in the process of intercultural dialogue with the outside world, which stems from its right to conduct and proclaim their views. Constitutive feature of modern, humanitarian oriented reality is an ever wider understanding of man as a subject who has the full right to a separate, individual point of view, a subjective view of the world and of himself. As a result, there is an ontological and epistemological discourse realized in the perspective of individual communicative spaces within the framework of accepted practices in society. This process displays recognition of ambiguity, localization and multiplicity of a partial perspective, recognition of life without fundamental ideas of the Reason, Progress and Autonomy. This situation implies the presence of peculiar ambiguity in the surrounding person of reality. Subjective review of it occurs at the level of dichotomy and diversity.

The functioning of man in the intercultural dimension is of particular importance in the analysed context. A modern person forms his individual identity in a world of changing cultures, in which the integration tendencies coexist with those that create a sense of autonomy, cultural isolation or sovereignty. The term culture itself has become unusually inclusive. In the formation of its definition we remove certain of its constitutive attributes in order to emphasize the continuity of the process of occurrence and outline by the subjects of its identity, as well as discussion of the recognition of the latter. On the basis of such a clear culture, the category of multiculturalism is based. It relates to all phenomena and processes characteristic of the modern world, in which we deal with heterogeneous social groups and spheres, "saturated" with colorful and diverse mix of values, patterns and symbols derived from different cultural traditions or various cultural systems.

Based on the study of critical literature, additional levels of personality development with a special emphasis on educational connotation are envisaged, including, in particular, the following components: equity and equality, the process of comprehension of teaching and learning, the general school climate, global cooperation for the benefit of the environment and the training of competition in conditions of the global economy, etc.

Key words: human personality, education, interculturalism.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2019.

Прийнято до друку 25.04.2019.